

KULTUSZ, VITA, FELEDÉS

Olasz irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok

Pénzes Dávid

Az olasz irodalom elfeledett partjai?

Madarász Imre *Kultusz, vita, feledés* című kötete előző könyvével (*Antiretró*), annyi- val mindenképpen rokonságot mutat, hogy eddigi, egy tárgy körben megjelent tanulmányainak egy kötetbe rendezését jelenti. Témájában ezúttal a szerző (lévén italianista), a számára igazán kedves olasz irodalomhoz nyúl.

Mintahogyan az előszóban olvashatjuk: „*Irodalomtörténészként mindig egyik fő problémám és kedvenc témám volt a kultúrörökség áthagyományozódása, továbbélése, hogy a múlt értékeivel miként sáfárkodik az utókor, különösképpen a mi korunk.*” (7. oldal). A kérdés valóban érdekes és fontos: ki vagy mi határozza meg, hogy mely művek lesznek azok, amelyek az utókor számára meghatározóak, fontosak, vagy egyszerűen csak ismertek lesznek. Egyáltalán lehetséges-e, hogy elfedett szerzők éledjenek újjá? A problémakör megválaszolása meghaladja egy recenzió kereteit, ám néhány szemponttal megpróbálok hozzájárulni.

Ma, a digitalizáció korában, amikor a Gutenberg-galaxisból már átléptünk (vagy legalábbis már jórészt átestünk) az Edison konstellációba, aligha beszélhetünk elvesztett (és nem elfeledett!) művekről. Elvesztett művekről azért nem beszélhetünk, mert aki valaha küldött már el e-mailben, pendrive-on másnak szöveget (kéziratot), az pontosan tudja, hogy a szövege máris duplikálódott és nem kell órákat ülni a fénymásolóban, vagy a stencilgép mellett (a technika ördöge itt sem alszik, előfordulhatnak hibák). Természetesen ma sincs kizárva, hogy egy „természeti katasztrófa” miatt elvesznek az adataink, szövegeink (ezért fontos az archiválás). A másik problémakör, ami az Edison konstellációhoz kötődik, a szerzői jog (jogi védelem), vagy közkeletűbb nevén a copyright (©). Ez manapság főként a zene- és filmipart érinti érzékenyen, hiszen a zenék és filmek letöltése, másolása („harmadik félnek” való továbbítása) rendkívül egyszerű és népszerű dolog. A könyvek esetében talán a Silent Library Projekt keverte fel az indulatokat a magyar kiadóknál.¹ Ma már lehetőség van olyan licenct választani, amivel a szerző mindössze néhány jogát tartja

fent a művel kapcsolatban², így a művek terjesztése, akár elektronikus úton könnyedén megoldható (ebből fakadóan a kiadók szerepe vélhetően át fog alakulni).

A könyv előszavában a programszerű hozzáállás ezúttal is megtalálható: „... feladatomban tartom felhívni a figyelmet arra, hogy legkiválóbbjait, klasszikusait ünneplve, egy közösség önmagát, önnön létét és identitását ünnepli, azt, ami benne a legfontosabb és legjobb, nemzeti sajátosságait és emberi egyetemességét.” (7. oldal). Azt a szerző is elismeri, hogy a vita éppúgy emlékező lehet, mint a kultusz, vagy éppen akár csak az életmű, amely körül érzelmek és szenvedélyek csapnak össze, „... gyakran elevenebb, mint egy fenséges márványszobor.” (8. oldal). Máig találkozunk vitatott életművekkel, vitatott művekkel egyaránt (lásd a mostanság zajló Wass Albert vitát). Az irodalomtörténet, valamint az „irodalomtudomány” és az esztétika örök kérdéseinek egyike marad, hogy mikortól nem „releváns” a mű, mikortól nem „értékes” vagy ítéltetett feledésre egy szöveg. Úgy vélem, kevés ember nem értene egyet azzal, hogy a felejtés, az elfeledés az emberi természet része: „... már Platón is az »amnézishez« kapcsolta a tudást” érvel a szerző (8. oldal). Az internet korában talán az egyik legjelentősebb kérdés a szelektálás. Ma már csak az adattárolók szabnak „határtalanságot” a művek tárolásához. Természetesen nem kapunk közvetlen választ a kérdésre, hogy egyes művek miért, mások miért nem végzik az irodalom elfeledett csarnokában. Erre a kérdésre leginkább a kötet elolvasása után kapunk választ, a „műegészből” derül ki. A kötet problematikáját tovább bonyolítja, hogy az olasz irodalmat rendszeresen olvasó közönség, a szerző szavaival élve „*»olaszos olvasók«*” (8. oldal) számára a szerzők és műveik sok esetben ismertek és elismertek, ám a nagyközönség számára valószínűleg ismeretlenek.

Az első, górcső alá vett szerző Tommaso Campanella. A tragikus sorsú szerzetes valóban megszenvedte korát, hiszen élete jelentős részét (életének több mint egyharmadát) börtönben töltötte. Ismerve a korabeli börtönök állapotát, kész csoda, hogy ép elmével túlélte(!). Sajnálatos, hogy a politikatudomány (is) elfeledkezett az olasz utópistáról, hiszen Napváros (1602) című műve³ méltán „felveszi a versenyt” a 16. században alkotó Thomas Morus Utópia című⁴ munkájával. A két mű irodalmi (vagy akár politikatudományos) szempontból

1 Elnémult a Csendes könyvtár. <http://index.hu/tech/net/slp0826/> [2010. szeptember 21.]

2 Ilyen például a Creative Commons licence is.

3 Tommaso Campanella: A Napváros. Nippon Kiadó, 1996

4 Mórús Tamás: Utópia. Szent István Társulat, 2002

való összehasonlítása javára vált volna a tanulmánynak, de ne legyünk telhetetlenek! A tanulmány így is kitűnő bevezetőül szolgálhat azok számára, akik nem ismerik a fráter szövevényes történetét, munkásságát. Nyugodtan mondhatjuk (némi iróniával persze), hogy Campanella nem csak elméleti, hanem gyakorlati „szakember” is volt. Tudniillik az 1599-es összeesküvésben úgy vélte, hogy az utópista állam filozófus királya lehet. Platónhoz hasonlóan ő sem kerülhette el a büntetését, ám míg Platón rövid ideig raboskodott, Campanella osztályrésze ennél sokkal súlyosabb büntetés volt. A szerző – röviden – párhuzamba állítja a sokat szenvedett (ám jóval híresebb, vagy hírhedtebb) börtönviselt francia íróval: Sade-dal. A rövid összehasonlítás nem csak művekre, hanem az életútra is kiterjed. A párhuzamok és az eltérések számbavétele akár egy mélyebb, hosszabb elemzés tárgyát is képezhetné a későbbiek során. Campanella életútja nem volt szokványos, ahogy művei és azok keletkezése sem.

Artemisia Gentileschi, az olasz festőnő reneszánszával és kultuszával – melyet jómagam némiképp túlzásnak vélek – kapcsolatban a szerző nem bonyolódik – helyesen – művészettörténeti ítélezésbe, nem boncolgatja Artemisia festményeit, ábrázolásmódját, technikáját. Elismeri, hogy a feminizmus, a „gender studies” meghatározó volt a festőnő „újráfelfegyverzéséhez”, gyakorlatilag nélkülözhetetlen. Artemisia élete, harca valóban példamutató lehetett (és lehet még ma is) a nőknek: „*Sorsában a feministák a Nő az örök Férfi sokarcú hidrája – hol a Megrontó, hol az Apa, hol a Férfj – ellen folytatott állandó harcának archetipusát vélték megtalálni.*” (40. oldal). A szerző három kötetet vet egybe a tanulmányában. A közös vonások: mind a három író (a „nőíró”), mindhárom műcíme magában foglalja a festőnő nevét (Anna Banti: *Artemisia*, Alexandra Lapierre: *Artemisia*, Susan Vreeland: *The Passion of Artemisia*). Ennek okát abban látja a szerző, hogy az olasz kultúrában az „igazán nagyokat” (pl. Leonardo, Raffaello, Tiziano) mindig a keresztnevükön emlegetik, így a festőnőt a nagy mesterek közé kívánták beemelni. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy bár a három mű szerzőinek közös célja volt Artemisia „népszerűsítése”, mégis más-más formát választottak „kedvenc” festőnőjük bemutatására. A három regény közös csomópontjait emeli ki a szerző: Artemisia megerőszkolása Tassi által, mely mindhárunk szerint meghatározó volt és alapvetően kihatott a festőnő életére, munkásságára – valóban közhelynek hangzik (ismerve a pszichológia álláspontját a traumákra nézve pedig „egyértelmű”). Mindhárman ebből vezetik le a festőnő „férfiellenességét”, s azt, hogy miért a nő vet erőszakot (gyilkosságot) a férfin és nem fordítva („ahogy szokás”?). A harmadik közös pont az apához, a mesterhez (Oraziohoz) való ambivalens viszony. Alapvető különbség abban van a művek között, hogy

milyen feleségként, anyaként ábrázolják a „*kivételes festőnőt*” (43. oldal). A tanulmány utolsó bekezdése egy kísérlet, hogy válaszoljon a maga által, a kötet elején feltett kérdésekre: „... *arra adnak ritka – és sajnos mind kivételesebb – példát, hogy régmúlt századok igazi nagyságai képesek megérinteni, megszólítani megigézni még a mi egyre gyökértelenebb, egyre hagyománytalanabb, egyre percben-élőbb jelenünket is*” (46. oldal). Én azért az vitatom, hogy a mai korunk „gyökértelenebb” és „hagyománytalanabb” volna, mint a korábbi évszázadok.

Stuart Mária tragikumát szinte adja magát, hogy írók „drámák százait ontsák”, felhasználva a skót királynő történetét. A szerző Kleopátrához (egész pontosan VII. Kleopátrához) hasonlítja inspiráló erejét. Ám míg Kleopátra öngyilkos lett, Stuart Mária-t kivégezték (ami azért nagy különbség, valljuk be). A szerző a klasszikus olasz triumvirátus „két nagy” tagja, Frederico Della Valle és Vittorio Alfieri Stuart-dramáját elemzi, vizsgálja. Természetesen nem felejt el felsorolni a Stuart Mária-dramákat, de rögtön hozzáteszi: „*Elfelelt szerzők, elfeledett művei ezek, melyek legfeljebb a téma kutatói számára lehetnek valamennyire érdekesek.*” (50. oldal). Miért nem került egy sem a kánonba? A kétségkívül hosszú és talán némiképp szárazra sikeredett összehasonlító tanulmány elsősorban a szerzők életművével – és persze egymással – veti egybe a Mária-darabokat. A párbeszéd, polémiák részletes elemzése (szükség esetén a nyelvtani eltérések, sajátosságok kiemelése, a fordítások pontosítása (69. oldal)) az irodalmárok – főleg az italianisták – számára minden bizonnyal érdekes és értékes (már-már „becses”), ám egy „átlagos olvasó”, érdeklődő számára talán kissé száraznak, „vérszegénynek” tűnhetnek. Néhol az az érzése támadhat az olvasónak, mintha a szerző „menteni” (menteteni) próbálná őket, különösen Alfierit. Ez utóbbi „megbocsátható”, hiszen talán „legkedvesebb” költője. Ugyanakkor a szerző meglepően pontos és alapos, amely mindenképpen az elemzés előnye, pozitívuma.

A Parthenopei nagyasszonyok címet viselő tanulmányban négy (hős) nő sajátos, néha ellentmondásos életútját ismerhetjük meg (természetesen a kereteknek megfelelően: röviden). A bevezető tanulmány pontos, precíz, tisztán kivehető a logikai íve. Az első hölgy Eleonora Fonseca Pimentel. Akit a szerző a Parthenopei köztársaság első „védőszent”-jének nevez (77. oldal). Artemisia-hoz hasonlóan itt is elsősorban a tanulmányírókat veszi számba, elsőként Benedetto Crocét (78. oldal). Croce kétségtelenül a korszak (Risorgimento) máig meghatározó, legkiválóbb szakértője. A tanulmányból megismerjük a hősnő életét, s felillantja annak (magánéletének) tragikumát is. Ám abbéli kijelentése, miszerint: „*Az új időknek új asszonya, akit a végzet megfosztott az anyaságtól így szülőanyja lehetett egy új államnak...*” (81. oldal) kétségtelenül

megfelel a romantikus hősnő képzetének, de azért kissé túlzás. A második nagyszony Luisa Sanfelice. Nemcsak Eleonorához hasonló – már-már túlságosan is hasonló – élete tette őt „nagygyá”, hanem egyik újságcíkje, mely végül nemcsak a romantikus hősnő mítoszához, hanem bitójához is alapot szolgáltatott. Életének homályossága Dumas-t is megihlette. A szerző sommás megállapítása: ezek a regények többek, mint a „*kultúripart előlegező lektúrgyáros*” (90. oldal) szövegei (a Monte Cristo grófja és A három testőr). Ám a kultúripar mindig is széles rétegeket ért el és széles rétegek számára tudott tudást(?), műveltséget közvetíteni, még akkor is, ha azt a könnyed műfaj (pl. akció-vígjáték) segítségével tette. Azon pedig szerintem kár keseregni, hogy jelenleg úgy tűnik: a kötetek helyébe a film lép. A Luisa-ról szóló tanulmányban leginkább Dumas regényeinek értékeibe (San Felice – Emma Lyonna), illetve Dumas kutatómunkásságába nyerhetünk bepillantást. A harmadik nagyszony Mária Karolina. A szerző bevezetője megadja az alaphangulatot: „*A történelem kegyetlen iróniájának – gonoszkodó stílszerűséggel úgy is lehetne mondani: akasztófahumorának – megnyilvánulása, hogy az a nő, [... aki] a legfontosabb szerepet játszotta, nem volt sem forradalmár honleány, sem vértanú, hanem a rossz oldalon állt...*”. A zsarnokoskodó, kegyetlen nő, akit még halála után is csak gyaláztak. A tanulmány kitűnő ellenpontja a korábbi két nőről készült szövegnek. A két hősnő alakja élesen szemben áll Máriaéval, ugyanakkor a szerző megőrizte hidegvérét s pusztán egy filmeshez (fotóshoz) hasonlóan bemutatja, mit is gondoltak a királynéről a legnagyobbak (elfeledett regényeikben). Az utolsó tanulmány, a negyedik, hősnője Lady Hamilton (melyet Dumas Emma Lyonna-nak keresztelt). A szerző őt a „*legbizarrabb*” (98. oldal) jelzővel illeti. A semmiből emelkedett ki, majd oda is süllyedt vissza, állapítja meg szerző, mintegy érzékeltetve a forradalmakban, a szerző szavaival élve: a történelmi viharokban (98. oldal), milyen csúcspontot érhet el az ember, még akkor is – állapítja meg –, ha „*csekély súlyú személyiség*”-ről (98. oldal) is van szó. Leginkább kultúrtörténeti vonatkozásokkal, elsősorban irodalmi adaptációk (pl. Sade Juliette-jében) felvillantásával mutatja be a legendák szerepét. A tanulmányból sajnos nem derülnek ki Lady Hamiltonnal kapcsolatos életrajzi adatok, melyek segítséget nyújthatnának ahhoz, hogy az olvasó átlássa életét, szerepét.

A páros portrékban Mazzini összehasonlításokat kapunk. Az összehasonlításokat minden esetben egy-egy kötet apropója adta. A hősök(?) összevetése nem alaptalan, még akkor sem, ha olyan személyekről van szó, mint Mazzini és Bin Laden, melynek címére bizonyára sokak zsebében kinyílik a bicska. A bevezető tanulmány átfogó képet nyújt az olasz hős és forradalmár életéről (tetteiről), motivációjáról. Az első tanulmányban Mazzini és Kant filozófiájának – lényegében véve kettejük

meghatározó filozófiai főművének – összehasonlítását olvashatjuk. Idézetekkel bizonyítja (pl. 117. oldal), hogy Kant milyen formában hatott Mazzinire (erkölcsfilozófia, idealizmus). A szerző sejteti (121. oldal) – talán maga is fél bevallani? –, hogy Mazzini „nincs jelen” Magyarországon. A második tanulmány – már a sokkal érdekesebb, már-már „provokáló” – Mazzini és Marx összehasonlításáról szól. Ahogy a szerző is írja: Mazziniről kevésbé ismert, hogy nemcsak ismerte, de olvasta is a kortársait, sőt hatott is rájuk (és persze fordítva is). Mazzini rendszeresen kritizálta a „*tudományos szocializmus*» megalapítójának nézeteit, az meg becsmérő jelzőkkel, durva sértésekkel az ő személyét (»*vén reakciós számár*» stb.)” (122. oldal). A tanulmányból kiderül, hogy szövegszerű bizonyíték van arra, hogy Mazzini hatott a Kommunista kiáltványra⁵ (az érdem Salvo Mastellone egyetemi tanáré).⁶ A tanulmányban ezt tetelesen bizonyítja Madarász (124-125. oldal), ugyanakkor ő sem felejt el: „*nem állítható teljes bizonyossággal, hogy Mastellone által a Kiáltványból idézett gondolatok mindegyike egyértelműen és közvetlenül a Mazzini Gondolataira adott válaszként íródott*” (126. oldal). A tanulmány végén sommás összegzés olvasható: a történelem bizonyította, hogy Mazzininek volt igaza. Én a magam részéről még azért várnék ezzel az igazsággal, de kétségtelen: egyelőre Mazzini „vezet”. A harmadik, egyben utolsó Mazzini-tanulmány: Mazzini – és Bin Laden?! Kétségtelen, hogy az évfordulók lehetőséget teremtenek arra, hogy aktuálpolitikai felhangot kapjanak, s ezt bizony Mazzini sem kerülhette el. Az olasz egység apostolát terroristához hasonlítani kétségkívül eretnokségnek hat Olaszországban (ittthon legfeljebb egy botránykötet lenne). A szerző összegzése: „*Mario Moncada di Monforte könyve páros portrét kínál, de kettétört eszme-futtatást ad*” (132. oldal). Mazzini magyarországi ismeretlenségének egyik legfőbb oka, hogy magyarul máig semmi sem (!) olvasható tőle. S itt engedtessek meg, hogy felvessem a szerző felelősségét is: kiváló italianista révén nem fordít Mazzinire.

A népi nyelv és nemzeti irodalom c. tanulmányból nem pusztán az tudható meg, hogy Dante alkotta az olasz irodalmi nyelvet (137. oldal), hanem az is, hogy mint minden országban, úgy Olaszországban is (akkoriban Itália) fontos volt az egységes nyelv megteremtése. Itáliában is megvolt a „vita” a nyelvművelők és nem-nyelvművelők között. A tanulmány erősség nem abban áll, hogy ezt a Risorgimento-kori vitát bemutatja, hanem, hogy irodalmi példák sokaságával bizonyítja „gyakorlati” vonatkozásait. A nyelv egységesítésére (142-143. oldal) hazánkban is volt/van példa, gondoljunk csak a meg-megújuló nyelvművelő mozgalomra.

A nevelődési kalandregény – gyermekeknek

5 Marx-Engels: Kommunista kiáltvány. Scolar kiadó, 1998

6 Salvo Mastellone: Mazzini and Marx: Thoughts Upon Democracy in Europe. Praeger, 2003 – a kötet (fulltext) olvasható a Google Books-ban.

tanulmányban Pinokkióval foglalkozik a szerző.⁷ Pinokkió rendszeresen visszatérő „hős”, számtalan feldolgozásban találkozhattunk vele: készült belőle mese, televíziós sorozat, s képezte gúny tárgyát is a Shrek részeiben. Nem véletlenül kapott helyet a kötetben ez a tanulmány. Egyrészt a szerző legkedvesebb gyermekkori olvasmánya lehet (az utalásokat lásd: 149. oldal), másfelől pedig esztétikai értelemben is „komolyan” tartja a kötetet (149. oldal). Gyerekkönyvként Pinokkió sem mentesülhetett a didaktikus utalásoktól, melyeket szépen be is mutat tanulmány. A szerző dantei bolyongáshoz hasonlítja Pinokkió bolyongását (151. oldal). Ahogy az életben a hűsvér ember, úgy a mesében is: Pinokkió a saját kárán tanul. A tanulmány több pedagógiai aspektust is felvet (pl. kegyetlenség). A végső konzekvenciával kitétel nélkül egyetérthetünk: Micimackó és Tom Sawyer mellett Pinokkió (Pinocchio) meghatározó jelentőségű máig.

A Fogarazzo-tanulmányból (Régi és új kis- és nagyvilág (159. oldal)) Antonio Fogarazzo (1842-1911) fő művének, Régi kisvilág című kötetének helyét keresi és találja meg a szerző. Mint az a szövegből kiderül: Fogarazzót többen is egy-egy mondattal, néha sommás megállapításokkal „intézték el” (160. oldal). A szerző – az előszóban vállaltak szerint – felveszi a kesztyűt és bebizonyítja: Fogarazzónak méltó helye van az olasz irodalomtörténetben. Azon túl, hogy megemlíti a jelentősebb (olasz) irodalomtörténeti monográfiákban róla megjelent írásokat, összeveti Fogarazzót Manzonival, Tombatoréval. Mindezekon felül bemutatja könyve cselekményét, s amennyiben szükséges, „vitázik” Crocéval.

A Giovanni Gentile meggyilkolásáról szóló tanulmány előtt kissé értetlenül állhat az olvasó. Gentile (filozófus, pedagógus, miniszter) ugyanis gyilkosság „áldozata lett”. S ez a tanulmányból szépen ki is derül, mint ahogyan a körülményekre is igyekszik rámutatni a szerző. Ám Gentile filozófiai munkássága („*Giordano Bruno filozófiájának legkiválóbb ismerője*” (181. oldal)) ellenére kiszolgálta a fasiszta rezsimet (oktatási miniszterként), megfogalmazója, szövegezője volt A fasiszta értelmiségiek kiáltványának (az ellenkiáltványt Croce „jegyzí”). A szerző „menteni próbálja” Gentilét, egyrészt azzal, hogy filozófiája már készen volt, mikor a faszizmus hatalomra jutott, másfelől pedig minden filozófus – platóni – álma, hogy (állam)filozófiája a gyakorlatban is megvalósuljon. Egyszóval naiv volt Gentile. Erről valóban lehetne vitatkozni, sőt szövegeiről is. Egy dolog van talán, ami vitán felül állhat: „*Gentile inkább áldozat volt, mint mártír.*” (192. oldal).

A „budapesti lecke” 1956-ban című tanulmány az '56-os események olasz visszhangját, valamint hatásait hivatott bemutatni. Sokakban felmerülhet a kérdés, hogy ez a hatás mennyire „valós”, s nemcsak

„hazai legenda”-e? Hogy azért ez mennyire nem így van, azt jól mutatja, hogy az Olasz Kommunista Pártból tömegesen léptek ki, miután az elítélte a magyarországi eseményeket. Kevesen gondolnák – magam sem tudtam –, hogy a magyarországi események kötetet is ihlettek, egy könyvkiadó vezetője ragadott tollat. „*Alkalmi költő alkalmi költeménye*” (205. oldal) olvasható a tanulmányban, s vélhetően jogos a „bírálat”. Kétségtelen, hogy „a budapesti lecke” hatással volt az olasz belpolitikai életre, s az újságírásra is. Hogy ez a hatás mennyire bizonyult erősnek az már egy másik írás keretébe tartozik.

Az utolsó tanulmány Umberto Eco Baudolino⁸ című munkájával foglalkozik. Eco nevét legtöbben A rózsza neve⁹ révén ismerhetik. A szerző kifejti a mű „mögöttes filozófiáját” („*Még az sem biztos, hogy van igazi filozófiája*” (221. oldal)). Továbbá kérdéses, hogy mi lesz a Baudolino későbbi sorsa. A tanulmányban egy értelmezést, egy értelmezési keretet olvashatunk, mely, ha nem is fogódzól szolgálhat, de mindenképpen segíthet a mű megértésében, befogadásában.

Összességében elmondható, hogy mindig is lesznek olyan szerzők, mint ahogyan olyan történelmi események is vannak, melyek bár nagy hatással bírnak kortársaikra, az utókor – vagy a jelenkor – mégsem fogja őket beemlíteni a halhatatlanok közé. Madarász Imre kötete egy „kísérlet” arra vonatkozóan, hogy más szempontból (is) bemutassa a történelem egy-egy korszakát, neves szerzők elfeledett kötetét.

(Hungarovox, 2008.)

7 A Magyar Elektronikus Könyvtárban Pinokkió címmel elérhető a mű. <http://mek.oszk.hu/00300/00351/> [2010. szeptember 22.]

8 Umberto Eco: Baudolino. Európa Könyvkiadó, 2006

9 Umberto Eco: A rózsza neve. Európa Könyvkiadó, 2006